

«Հայ Ազատագրութեան Շարժման Օրերէն»

ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ ԱՐՏԱԿ ԴԱՐԹԻՆԵԱՆԻ ՅՈՒՇԵՐԷՆ

Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը հարազատ շահաւիգն է բուրք լուծին տակ տառապող հայ ժողովուրդի ազգային ազատագրական շարժման նուիրում կազմակերպութիւններուն - Արմենականներուն. Վերակազմեալ Հնչակեաններուն եւ Ազատականներուն:

Մինչեւ Օսմանեան Սահմանադրութեան վերահռչակումը, յիշեալ կազմակերպութիւնները գաղտնի կը գործէին իբրեւ յեղափոխական կուսակցութիւններ: Օսմանեան Սահմանադրութեան վերահաստատման նախօրէին՝ արմենականները, վերակազմեալ հնչակեաններու մէկ հատուածը եւ միութեանակները միանալով կազմեցին մէկ կուսակցութիւն՝ «Միացեալ Հայ Յեղափոխական Կազմակերպութիւն» անունով: Բայց երբ ժեռն թիւրքերու բերած յեղաշրջումով թուրքի սահմանադրական կարգը որդեգրեց, մեր Միացեալ Յեղափոխական Կազմակերպութիւնը նոր ծրագիր մը մշակեց եւ հրապարակեց իբր *Լեւալ* ֆաղափական կազմակերպութիւն «Հայ Սահմ. Ռամկավար Կուսակցութիւն» անունով: 1921ին ալ վերակազմեալ Հնչակեաններու միւս հատուածը (ազատականները) միութեան մէջ մտաւ եւ այսպէս տակաւ հայ բոլոր յեղափոխական կազմակերպութիւններուն միացումէն կազմուեցաւ այսօրուան Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը:

Դժբախտաբար, Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի ընթացքին բրքական բռնակալութեան տակ գտնուող Հայաստանը ամայացած ըլլալով եւ զինադադարի շրջանին Կիլիկիոյ վերապող հայութիւնը իր դարաւոր հայրենիքէն դուրս բախուելով՝ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնն ալ իր ժողովուրդին հետ տառագրուեցաւ օտար երկինքներու տակ եւ մինչեւ այժմ գործեց եւ կը գործէ օտարութեան դժնդակ պայմաններուն մէջ:

Ռամկավար Ազատականները թուրքերու ճնշումով ստեղծուած եւ կարեւորեւ կեանք ունեցող Հայաստանի Հանրապետութեանը տուին իրենց աջակցութիւնը: Իսկ երբ Հայաստան խորհրդայնացաւ, նոյն իրատեսութեանէն առաջնորդուելով, Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը, պահելով միասին իր տարախոհութիւնը Համայնավար Կուսակցութեան հետ վարդապետական, սկզբունքային եւ *Թաքթիքական* հարցերուն մէջ, վեճակներէն որոշեց իր հայրենիքին հետ ըլլալ, տանիլ ամէն հնարաւոր օժանդակութիւն խորհրդային Հայաստանին, առաջին օրերէն Հայաստանի խորհրդային իշխանութեան ուշադրութիւնը ներգաղթի հարցին վրայ հրաւիրել եւ հայ սփիւռքին սէրը անշէջ պահել իր մայր հայրենիքին հանդէպ:

ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԶԱՆԳԵՑՈՒՐԻ ԵՒ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻ ՀԱՐՑԸ

Ձեկոյցս վերաջացնելէ առաջ մէկ-երկու րոպէ կանգ առի մասնաւորապէս Ղարաբաղի, Ջանգեզուրի եւ Նախիջեւանի, ինչպէս նաեւ հայ-մահմետական բախումներուն շուրջ,

որոնց մասին մեր պատգամաւորներն ընդհանրապէս շատ աղօտ գաղափար ունէին:

Մուտրոսի զինադադարով, երբ թուրքերը պարտաւորուեցան հեռանալ Կովկասեան Հայաստանէն եւ երթալ, կանգնիլ 1914ի սահմաններուն վրայ, նորէն սկսաւ արիւն հոսիլ մասնաւորապէս Հայաստանի եւ Ատրպէյճանի հողերուն վրայ: Սահմանային վեճերէն ծնունդ առած այս արիւնահեղութիւնները կը շարունակուին մինչեւ այժմ:

Այս անհասկացողութիւններուն մէջ մեծ դեր կը կատարեն թուրքերը եւ ամէն կերպ կ'օգնեն Ատրպէյճանին առհասարակ Հայաստանի հողին վրայ ապրող մահմետականներուն: Իրենց ազդեցութիւնն ունին նաեւ հայ-թաթարական երկամայ (1904-1906) ընդհարումները, որոնք փոխադարձ ատելութիւն բորբոքեցին մինչեւ այդ օրերը իրարու հետ հաշտ ապրող երկու դրացի ժողովուրդներուն մէջ:

Եւ պիտի չտայի այդ ընդհարումներուն նկարագրութիւնը կամ պատմութիւնը, այլ քանի մը խօսքով պիտի ներկայացնէի այն դերը գորկատարած էին դաշնակից պետութիւններուն ներկայացուցիչները այդ վեճերուն եւ ընդհարումներուն մէջ:

Մուտրոսի զինադադարով Հայաստան մտած անգլիական թեքեւ զինուորական ուժերը 1919ի Մայիսին, երբ սկսան հեռանալ, նախապէս պատրաստուած մահմետական շարժումները սկսան հրապարակ գալ Կարսէն մինչեւ Նախիջեւան եւ լայն ծաւալ ստացան 3-4 ամսուան ընթացքին:

Այդ օրերուն, Հաշտութեան ժողովի Գերագոյն Խորհուրդին կողմէ իբրեւ քումիսէր Անդրկովկաս ուղարկուած Գնդ. Հակել Հայաստան հասաւ: Ան Հայաստանի կառավարութեան հետ իր ունեցած տեսակցութեան ընթացքին, ըստ վերջինիս յայտարարութեան, անարդար համարած էր Ատրպէյճանի կազմակերպած յարձակումները: Իսկ Օգոստոս 22ին Հայաստանի Խորհրդարանին մէջ յայտարարեց, թէ մինչեւ հաշտութեան վերջնական կնքումը Հայաստան արտաքին օգնութեան պետք ունի եւ ինքը պահանջած է Փարիզէն, որ անգլիական զօրքեր մնան Հայաստան կամ անոնց փոխարէն ուրիշ ուժեր ուղարկուին:

Բայց երկու օր յետոյ, երբ Գնդ. Հակելը Պաքու հասաւ եւ տեսնուեցաւ Ատրպէյճանի կառավարութեան հետ, ստորագրեց վարչապետ Ռուսուպպեկովի հետ պայմանագիր մը, որով Շարուր-Նախիջեւանի շրջանը Հայաստանի հող համարուել կը դադարէր եւ կը յայտարարուէր «չէզոք գօտի», ինչպէս նաեւ հրահանգ կը տրուէր Հայաստանի կառավարութեան՝ հանդարտ մնալ Ջանգեզուրի մէջ...:

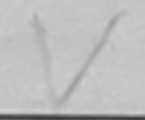
Այսպէս ուրեմն, Գնդ. Հակելը Ատրպէյճանի կողմէ անցաւ եւ այդ օրերէն Նախիջեւան փաստօրէն դարձաւ Ատրպէյճանի ողամաս:

Կարգը եկաւ Ղարաբաղին: Նոյն տարուան Սեպտեմբերին խոտովութիւններ եւ արիւնահեղութիւններ սկսան նաեւ այստեղ: Այդ օրերուն

էր որ դարաբաղցի օգնութեան դիմեցին եւ պարտաւորուցին, որ ան իր հետեւորդներով այդ շրջանը անցնի: Անդրկովկասի անգլիական ուժերու վերին հրամանատար Ջորթոմսըն հեռագրով մը հրամայեց, որ Անդրանիկ կոնուկը դադարեցնէ եւ հեռանայ այդ շրջանէն: Իսկ անցեալ Փետրուարին, նոյն Ջորթոմսըն Թիֆլիսէն գրութեամբ մը հաղորդած էր Երեւանի իր ներկայացուցիչին՝ իմացնել Հայաստանի կառավարութեան, թէ Տոքթ. Սուլթանովը նշանակած է Ղարաբաղի եւ Ջանգեզուրի ընդհանուր նահանգապետ՝ ցնոր տնօրինութիւն: Հայաստանի կառավարութիւնը բողոքեց, Ղարաբաղի հայութիւնը ժողովներ գումարեց, ըմբոստութեան ցոյցեր ըրաւ, բայց որեւէ արժէք չունեցան: Ապրիլ 3ի յայտարարութեամբ, Պաքուի անգլիական զօրքերու հրամանատար Շաքըլուրըտ կը հաստատէր, թէ Ատրպէյճանի կառավարութեան տուած որոշման համաձայն, Սուլթանով կը մնայ իր ընդհանուր նահանգապետի պաշտօնին մէջ եւ պիտի վայելէ անգլիացիներուն աջակցութիւնը:

Նորէն բողոք Հայաստանի կառավարութեան կողմէ, նորէն դարաբաղցիական համաժողովներ, նորէն արիւնահեղութիւններ եւ ւեբումներ: Կաթողիկոսն ալ, ի տես այս ջարդերուն, հարկադրուեցաւ դիմել անգլիական ներկայացուցչութեան եւ խնդրեց որ առաջը առնէ արիւնահեղութիւններուն: Վերջ ի վերջոյ ժամանակաւոր համաձայնութեամբ մը, Ղարաբաղ մնաց Ատրպէյճանին: Ղարաբաղին տիրանալէ յետոյ ատրպէյճանցի մօտեցան Ջանգեզուրի հարցին լուծման: 1919ի Մարտին, Հայաստանի կառավարութիւնը իր կողմէ ներկայացուցիչ մը նշանակած էր այստեղ, որպէսզի անպաշտօն կերպով կատարէ այն աշխատանքները, որոնք անհրաժեշտ կը համարուէին այս գաւառը Հայաստանին միացնելու: Նոյն տարուան Հոկտեմբերին, Ատրպէյճանի կառավարութիւնը գործնական միջոցներու դիմեց հարուածելու համար հայկական շարժումը: Անգլիացիները նորէն Ատրպէյճանի հետ էին: Նորէն բախումներ, արիւնահեղու-

(Շար.ը տեսնել 10րդ էջ)

(Շար. Տրդ էջէն)

թիւններ, մինչեւ որ Հասկէլի փոխ-
նորդ Գնդ. Ռէյի միջամտութեամբ,
Նոյեմբեր 23ին, Թիֆլիսի մէջ, Հա-
յաստանի եւ Ատրպէյնանի վարչա-
պետները՝ Ա. Խատիսեան եւ Ու-
սուփպեկով համաձայնութեան եզր
մը գտան խաղաղութիւնը վերահաս-
տատելու համար:

Այս համաձայնութեամբ, խորհրդ-
դաժողով մը պիտի գումարուէր
վերջնական համաձայնութեան գա-
լու համար, բայց իրողապէս կռի-
ւները նորէն ընդհատումներով մին-
չեւ այժմ կը շարունակուին այդ
շրջանին մէջ:

Ինչպէս ըսի, նպատակս չէր այդ
կռիւներուն պատմութիւնն ընել, այլ
կ'ուզէի ժողովականներուն պարզել,
թէ ինչ է եղեր մեր «մեծ դաշնակից»-
ներուն վերաբերումը իրենց «փոքր
դաշնակից»ին հանդէպ՝ անդրկով-
կասեան հարցերուն մէջ:

Իսկ վերջերս կարգ մը նշաններ
ցոյց կուտան, թէ իրենք՝ թուրքերը
կը պատրաստուին յարձակումներու
ձեռնարկել Հայաստանի վրայ՝ Օլ-
թիի ածխահանքերու խնդիրը պա-
տրուակ ընելով:

Երեւանէն դուրս գալէս մէկ-երկու

շաբաթ առաջ շատ կը խօսուէր Թրք-
ական յարձակողականի մը մասին:
Մեկնելէս օր մը առաջ տեսնուեցայ
վարչապետ Տոֆ. Հ. Օհանջանեանի
հետ եւ աւելի մտերմական տեսակ-
ցութիւն մը ունեցայ պատերազմա-
կան նախարար, նախկին դպրոցա-
կան ընկերս՝ Ռուրէն Տէր Մինաս-
եանի հետ եւ խնդրեցի տալ ինձ
ստոյգ տեղեկութիւններ յամառօրէն
շրջան ընող գրոյցներուն մասին:
Ըսի իրենց, որ տրուած տեղեկու-
թիւնները կ'ուզեմ մեր Ընդհանուր
Պատգամաւորական ժողովին տա-
նիլ: Թէ Օհանջանեան եւ թէ Տէր Մի-
նասեան հաւաստիացուցին ինձ, թէ
այդ գրոյցները չափազանցուած են,
վերջինս իր տուած տեղեկութիւննե-
րուն վրայ աւելցուց.

«Ինձ մտահոգութիւն պատճառողը
մեր հետախուզիչ ջոկատին կողմէ
նախապէս տրուած թերի տեղեկու-
թիւններէն յետոյ՝ վերջերս հաւաք-
ուած տեղեկութիւնն է, որուն համա-
ձայն, թուրքերը կրնան այսօր մեր
գիտցածէն շատ աւելի ուժ հանել
մեր դէմ: Այսօր, երբ Հայաստան եւ
Ֆեմալական Թուրքիա իրարու դէմ
պատերազմական վիճակի մէջ կը
գտնուին, իրապէս չեմ գիտեր, թէ
ինչ է մեր բանակին ֆանակական եւ
իրական ուժը: Բայց եւ այնպէս

յուսահատ չեմք. ամէն ջանք կը թա-
փենք բանակը վերակազմելու հա-
մար. կը յուսամ թէ պիտի յաջողինք
մեր սահմաններէն ետ մղել թուրքե-
րը, որոնց ուշադրութեան կեդրոնը
յունական նակատն է»:

Այսպէս թէ այնպէս իբր եզրակա-
ցութիւն՝ շեշտեցի այն, գոր սկիզ-
բէն մատնանշեցի, այսինքն թէ կրն-
նիւններ դեռ շատ կան մեր հարե-
նիքին՝ եւ մանաւանդ Միացեալ եւ
Անկախ Հայաստանին շուրջ:

**ԼՈՆՏՈՆԻ ԽՈՐՀՐԳԱԺՈՂՈՎԻՆ
ԲԱՐԻՔՆԵՐԸ**

Նորակազմ Ռ.Ա. Կուսակցութիւնը
մասնաւորապէս Ամերիկայի եւ
Եգիպտոսի մէջ իր անդամներուն
որակով եւ ֆանակով կրկնապէս կը
գօրանար: Այս Միութենէն ֆաջայեր-
ուած՝ մեծ թիւով անկուսակցական-
ներ ալ մտան կուսակցութեան մէջ:

Բայց միացեալ կուսակցութեան
վիճակուած էր գործել հետզհետէ
իրարու վրայ կուտակուող ծանր
պայմաններու տակ:

Լոնտոնի Խորհրդաժողովին ըն-
թացքին, Ֆրանսայի, Իտալիոյ եւ
Մեծն Բրիտանիոյ ներկայացուցիչ-
րուն սիրաբանութիւնները թուրք
պատուիրակներուն հետ կը սկսէին

իրենց պտուղները տալ:
Նոյն Հոկտեմբեր ամսուն, Ֆրան-
սայի վարչապետ Ա. Պրիան էնկիրի
ուղարկեց Ֆրանսիէն Պուլեոնը, որ
Մուսթաֆա Քեմալի արտաքին գոր-
ծոց նախարար Նուսուֆ Քեմալ պէյի
հետ, Հոկտեմբեր 20ին պատրաստեց
դաշնագիր մը, որով Ֆրանսայի եւ
Թուրքիոյ բարեկամութիւնը ամ-
րացնելու նպատակով մեծ զիջում-
ներ կ'ըլլային Թուրքիոյ: Ֆրանսա
վերջնականապէս կը համաձայնէր
հեռանալ Կիլիկիայէն:

Նոյն Լոնտոնի Խորհրդաժողովի
ընթացքին, Իտալիոյ ներկայացու-
ցիչ Կոմս Սֆորցայի եւ Պեֆիր Սամի
պէյի միջեւ գոյացած համաձայնու-
թիւնը գործնական կերպարանք
ստացաւ, երբ իտալացիները հեռա-
ցան Ատալիոյ շրջանէն՝ դիրացնելու
համար թրքական զինուորական գոր-
ծողութիւնները Սաֆարիայի նակա-
տին վրայ:

Եւ այսպէս, Ֆրանսիւթուրք, ինչ-
պէս նաեւ իտալո-թուրք համաձայ-
նութիւնները հնարաւորութիւն
տուին թուրքերուն իրենց ուժերը
Կիլիկիոյ, Սուրիոյ, Ատալիոյ շրջան-
ներէն հաւաքել յունական նակատին
վրայ եւ յոյները «ծով թափել»: